

Vlagyimir Jelisztratov

A szleng mint passziolália

*Nevezhetsz akár fazéknak is,
csak a kemencébe ne tégy.
(Orosz közmondás)*

E szerény terjedelmű írásnak nem az a célja, hogy pontosan körülhatárolja a *szleng* szakszó jelentéstartományát. Nem a terminológiáról lesz benne szó.

Hadd szögezzük le mindjárt az elején: e terminust nem tekintjük sem a leg-szerencsésebbnek, sem a legpontosabbnak. A szleng kétségtelenül egy még meg nem gyökerezett, újkeletű idegenszó az oroszban. Ahhoz hasonló, mint az *элек-торам* 'elektorátus' az *избиратели* 'a választók [összessége]' helyett. A *szleng* terminusnak minden nemzeti nyelvben van valamilyen hagyományos megfelelője (ilyen pl. a *феня* 'tolvajnyelv' Oroszországban). Léteznek régebbi, már gyökeret vert, meghonosodott idegen szavak is, például az olyan gallicizmusok, mint az *argó* és a *zsargon*. A terminológia fokozatosan alakult ki, s egyre gyarapodó apparátusához, akárcsak az apró kagylók a hajófenékhez, hozzátapadtak az adott történeti kor, az adott nyelvi-kulturális szituáció stb. konnotációi. Végül is előállt egy terminológiai kakofónia, amelyet a nyelvészek immár hiába próbálnak valamilyen szabályos polifóniává szelídíteni.

A *szleng* terminus feltűnése véleményünk szerint mégsem véletlen, használata mellett nyomós érvek szólnak. Sajátos „monopolizáló” funkciót töltött be. Általa az a globális, komplex probléma, amely lokális problémák százaira hullt széjjel, most ismét újra globalizálódik. E terminus egyfajta gyújtóponttá, hívószóvá vált mindazok számára, akik olyan különböző dolgokkal foglalkoznak, mint az alvilági tetoválások szemiotikája, a gyermeknyelvi invektívák vagy a feministák zsargonja. Ez mind szleng, tehát a terminus jelként, szintetizátorként működik. A terminológiai problémát amolyan gordiuszi csomóként vágja el.

Mi hát a közös azokban a különmeműnek tetsző jelenségekben, amelyeket (munkaterminusként) *szleng*-nek nevezünk?

Úgy látjuk, hogy a szlengkutatáson belül három — „mélyszerkezetileg” a múltban is, ma is uralkodó — felfogást különböztethetünk meg.

Az első a nyelvhez mint értékrendszerhez való viszonya szempontjából ítéli meg a szlenget. A legáltalánosabban szólva: a szleng az, amit (a nyelv és a kultúra adott pillanatában) nem ismernek el egyetemes értéknek. Ebből fakad egy ugyanazon axiológiai oppozíciónak ezernyi variációja: a magas költészet és a

csőcselék nyelve, a szépirodalom és a nem irodalmi nyelv stb. A szleng „rossz”, mivel kívül áll az értékek rendszerén.

A második megközelítésmód a tárgy megismerhetőségének szempontjából vizsgálódik. Vannak megismerhető jelenségek, mivel ezek megismerésének kialakultak az ismeretelméleti mechanizmusai. Maga a tárgy teszi lehetővé e mechanizmusok alkalmazását és újrateremtését. Vannak viszont olyan jelenségek is, amelyek mintegy kiesnek a sémából. Ez a lényegük. Ezt az oppozíciót már a régi görögök úgy határozták meg, mint az analógia és az anomália szembenállását. A szleng nem más, mint egy ismeretelméleti anomália. Vagy mai nyelven szólva nonstandard, kivétel a szabály alól (amely egyébként erősíti e szabályt). Élnek a társadalomban például örültek is, ám a társadalmi élet törvényeit mégsem lehet az örülteket alapul véve vizsgálni. A szleng eltérés, járulékos költség, stilisztikai kilövellés, melynek lényegét csupán az ismeretelméleti dominánssal való összefüggésében lehet megérteni, mint annak fogyatékoságát.

A harmadik felfogás szerint lehet a kérdést funkcionálisan, pragmatikusan is szemlélni. A nyelv az érintkezés, s ezért végső fokon az élet építésének az eszköze. A társadalom élete a nyelv segítségével valósul meg az adott „teleológiai” irányban (például a szocializmus építése, a piaci viszonyok kialakítása, a kábítószert-fogyasztás elleni harc stb.) Az adott esetben a szleng az, ami nem illik bele a „feladatba”, hátráltatja annak megvalósítását. Még ha van is funkciója (például a tolvajok titkos beszéde), e funkció ellentmond a fő, mondhatni stratégiai cél-nak.

Mindhárom „blokkot” csak igen vázlatosan ismertethettük. Abban viszont bizonyára egyet érthetünk, hogy meglehetősen mély gyökeret eresztettek már a belőlük levont következtetések: 1. a szleng végső fokon valami rossz, 2. a szleng-et tanulmányozni kell, hogy lehessen ellene harcolni, 3. mert akadályozza a társadalom, a kultúra és a nyelv normális funkcionálását. Mindhárom konklúzió teljes mértékben jogos.

Ám sem a feltételesen „axiológiai”-nak, sem az „ismeretelméleti”-nek, sem pedig a „pragmatikus”-nak (funkcionálisnak) nevezett szemléletmód nem veti fel a szleng létlényegének, vagy ha jobban tetszik, filozófiájának a problémáját.

A 1980–1990-es évek számos országban a szleng apológiájának az időszaka volt. Az ún. demokratikus reformok Oroszországában például kifejezetten rohamos fejlődésnek indult a szlengkutatás. A szleng „védelme” éppen olyan kusz, spontán módon folyt, mint az ellene való „harc”. Az orosz szlengkutatás utóbbi másfél évtizede a maga pro és contra érveivel szinte egy zajos bírósági tárgyalásra emlékeztet. A vonatkozó művek többsége (rendszerint jobbára publicisztikai eszközökkel) az „axiológiai” és a „pragmatikus” hagyományokat folytatta. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy megjelent nem egy alapos „ismeretelméleti”, elemző jellegű munka is.

Nyilvánvaló: megérett az idő arra, hogy a szlenget immár ontológiai nézőpontból vizsgáljuk. Mégpedig nem egyszerűen a nyelv vagy a társadalom ontológiájából. A szleng problémáját filozófiai, antropológiai problémaként is meg lehet határozni. Bár még ezt a definíciót sem lehet véglegesnek tekinteni. Ezért kíséreljük meg a másik oldalról megközelíteni.

Amikor a szlengről van szó, a fogékony kutató rögtön ráérez, hogy a gyakran „durva köntös” alatt finom, kényes anyaggal van dolga. A szlengről szóló fejtegetések mindig akkor izgalmasak, ha megfogalmazásaik finomak, rugalmasak. Itt mindig a friss, nem hagyományos terminushasználat, a problémák eredeti kezelése az izgalmas. Aligha véletlen, hogy a nyelvről, s ezen belül a szlengről szóló egyik legjobb könyv a „Языковой вкус эпохи” [Nyelvi korízlés] címet viseli.* A szerző azzal, hogy a korízlés talán perifériálisnak tűnő fogalmát állította a vizsgálódás központjába, nézetünk szerint rögtön új módon láttatta a kérdés egészét. Hiszen az ízlés nem csupán „a szép, a helyes és az illendő iránti érzék; hajlam valami iránt, stílus, modor”. Az ízlés az a perspektíva, amelyből az ember (egy adott kor emberei) a lét egészét szemléli. Előfordulhat, hogy a szleng betagolódik az ízlésbe, de az is, hogy nem tagolódik bele, tehát válhat a létszemlélet módjává, de megtörténhet, hogy nem válik azzá. A szleng tehát bizonyos korokban különösen nélkülözhetetlen az emberek számára mint a léthez (a mindennapokhoz, az irodalomhoz, a társadalmi intézményekhez stb.) fűződő kapcsolatuk egy láncszeme, s következésképpen „existence”-uk formájává, módjává válik.

Miért következik ez be? Még a legfelületesebb megfigyelések is azt igazolják, hogy a szleng aktivizálódása valahogy mindig gyanúsán egybeesik a társadalmi stabilitás fellazulásával, „a kedélyek forrongásával” stb., vagyis akkor megy végbe, amikor olyasmi tapasztalható, amit az antroposzféra (vagy egyes részei) energiája ziláltságának és túlságos bőségének lehet nevezni. Képletesen szólva, amikor az ethnosz (vagy ethnoszok csoportja) „dühöng” a bioszférában. Miután a társadalom (ethnosz) „kidühöngte magát”, a szleng nem tűnik el, csupán már nem izgatja az adott társadalmat.

A szlenget ennek alapján elsősorban a bioszféra nyelvbe lövellt energiafőlöslégének, *p a s s z i o l á l i á n a k*¹ tekintjük. Hiszen a szlengre gyakorlati szükség tulajdonképpen nincs is. A titkos beszéd jelentős funkciójáról szóló mí-

* КОСТОМАРОВ В.: *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над языком современных масс-медиа*. Москва, 1994. (A ford.)

¹ A passziológia olyan beszéd, amelyben teljesen a beszélő „passzionaritásának” (vagyis bioszferikus energiával való telítettségének) következményeként jelentkező emóció (expresszió) van túlsúlyban.

(A *passziológia* szakszó ismereteink szerint szerző saját terminusa, amely bizonyára Lev Nyikolajevics Gumiljov történelemszemléletéből eredeztethető fogalom: ő a világtörténelmet az egyes népekben felhalmozódó energiák (passzio = szenvedély) kilövelléseinek, illetve az energia hullám-völgyeinek váltakozásaiból vezeti le. — A ford.)

toszt már régen leleplezték. ЛИХАЦОВ „A tolvajnyelv ősi primitivizmusának vonásai” c. művében* például teljesen indokoltan mutat rá, hogy a bűnözők számára a tolvajnyelv (zsargon, argó) úgy igazából nem is létfontosságú, mert csupán elárulhatja őket, ezért a tolvajnyelv mindössze sikk, „luxus”, játék, kurázi, vagyis energiafölösleg következménye.

A szlenget rendszerint az ifjúsággal hozzák összefüggésbe. Ez is törvényszerű. Az energiafölösleg éppen a populáció fiatalabb részénél figyelhető meg. A szleng legaktívabb, legfáradhatatlanabb hordozói a gyerekek. Az iskolai szleng sokkal intenzívebb például a főiskolásnál, és ezt ritkán veszik észre.

És még egy fontos mozzanat. Amikor a szleng aktivizálódásáról beszélünk, nem csupán (vagy éppen nem) arra gondolunk, hogy a mindennapi érintkezésben — mennyiségi és minőségi értelemben — elharapózik a szlengszavak használata, hanem arra, hogy a társadalom érdeklődése fokozódik a szleng mint olyan iránt. A társadalom mintegy energikusan kezd reflektálni — a szlengen át — a szlengre. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a társadalom mítoszt kezd szőni a szleng köré. A valóságban azonban nem is olyan sok a reális szlengelem a társadalomban. A „szleng képe” azonban szinte elárasztja a médiát. A „szlengproblémáról” kialakuló eszmecsere maga is már az energiafölösleg következménye, tehát a passzioláliát kísérő effektus. Még a hatvanas években, amikor a nyelv alacsonyabb stílusrétegeinek a kérdéseit először kezdték szélesebb körben aktívan vitatni Oroszországban, Vaszilij Suksin író, színművész, filmrendező a következőket válaszolta arra a kérdésre, hogyan viszonyul ő a zsargonszavak irodalmi műben való használatához: „Furcsa, hogy az irodalomban ez divat lett, az életben egészen másképpen van. (...) Egy igazi vagány a *hadovát*, a tolvajnyelvet csak igen kivételes esetekben használja. Csupán a huligánok, a kisszerű tolvajok, a zsebesek *dumálnak*, meg az egyetemisták. Hét éve még magam is diák voltam, nos, nekünk semmilyen külön zsargonunk nem volt, mindössze néhány többé-kevésbé szellemes szó, ami csökkentette az állandó vizsgadrukkot, meg egy pár az ösztöndíjról, hogy az milyen kicsi. És kik kérkedtek ezekkel? Az elsősévesek. A diploma felé haladó már »normálisan« beszél. A színészek egymás között használják az olyan szavakat, mint a *nézőpont*, a *rendezői felfogás*, a *fotogén*, vagy a tömegjelenetek profi résztvevőinek *nyilvános magánya* stb. Szolgáltam a tengerészetenél is, a matrózok is normálisan beszélnek. A *kopasz* még csak el-elejt egy-egy szlengszót, de az öregkatona már le is inti. Azután már legfeljebb csak a lányok előtt dicsekszik a bennfentességével. Nos, most az irodalomban előbukkant a sok *ős*, *haver*, *csaj* meg *kégli*, emiatt azután a kritikusok és a nyugdíjasok ledorongolják a divatos írókat, ezek pedig kötik az ebet a karó-

* ЛИХАЧЕВ Д. С.: Черты первобытного примитивизма воровской речи (1935). In: БАЛДАЕВ Д. С.–БЕЛКО В. К.–ИСУПОВ И. М., *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона*. Москва, 1992. 354–98. (A ford.)

hoz! Pedig tulajdonképpen nem is történt semmi. Kár a gőzért. A bolhát fűjták fel, s lett belőle elefánt...”

Valóban, a szlengszótárak többsége éppen a szépirodalmi és sajtószövegek alapján készül. Az írók és az újságírók, Suksin szavaival, a bolhából csinálnak elefántot, azután pedig, hogy úgy mondjam, ez a bolha képzelettel azt, hogy ő már elefánt, vagyis a társadalom elhiszi, hogy valóban létezik a fölöttébb gazdag, dús szleng. A szleng jórészt mítosz. Ha a szleng passziolália, akkor a szleng kapcsán a szépirodalmi szövegekben és a sajtóban megfigyelhető mítoszteremtést passziográfiának nevezhetjük (vö. grafomania). Ez a két jelenség egymást kölcsönösen gerjeszti. Ám egy szép napon lelohad a szleng iránti érdeklődés, és egyfajta „energetikai szélcsönd” következik be.

A szleng a tömeges passzioláliának csupán az egyik formája. Igaz, annak egyéb formái is szoros kapcsolatban állnak vele. Ilyen például a filmekből, rockszövegekből vett idézetek gyakori használata, a különböző nyelvi játékok, az állandósult szókapcsolatok travesztálása, a városi folklór legváltozatosabb formái stb., vagyis mindaz, ami így vagy úgy a játék és a nevetés jelenségeivel függ össze.

A passziolália nem csupán tömeg-, de csordajelenség is. Ám a szleng használói közül szemmel láthatóan kiemelkednek azok az alkotó egyedek, azok a — mondhatni — „nyelvészeti passzionáriusok”, akik szleng tulajdonképpeni alkotói. Egyesek személye közismert. Azok között, akik (gyakran akaratukon kívül) nyomot hagytak a mai orosz szlengben, megemlíthető Faina Ranyevszkaja színművésznő, Alekszandr Gradszkij énekes „bárd”, az ún. mityok-közösség, Viktor Csernomirgin volt miniszterelnök, Vlagyimir Zsirinovszkij, az ismert szélsőséges politikus és sokan mások. A „rétorok” (vagy „antirétorok”) közül nagyon sokan örökre névtelenek maradnak. A lingvopasszionárius, a nyelvi energia kifejezője, a folklórszerző szerepe igen népszerű lett a tévében és a rádióban. Sok az olyan műsorvezető, színművész, újságíró stb., aki kvázi a „szleng éceszgébere” szerepét vállalná magára, próbálkozásuk azonban kudarccal végződik, mivel ezek az emberek mint nyelvalkotó személyiségek fölöttébb haloványak. A passziolália ilyen teljes legalizálódása, szabályozása és tömegessé válása csupán arra vall, hogy a szleng energiája már leszálló ágban van. Már nem az energiáját látjuk, hanem annak csupán az imitációját. Ez már csak amolyan szubpassziolália. A lényeg azonban nem is az, hogy gyöngék ezek a szlengalkotó nyelvi személyiségek, hanem az, hogy lecsillapulóban vannak a bioszférának azok az energiahullámzásai, amelyek a passzioláliát életre hívják. A passziolália (hasonlóan például Puskin most lezajlott bicentenáriumaéhoz) csupán áru lesz, de ennek az ára is fokozatosan csökken. (Oroszországban például kitapinthatóan alábbhagyott az érdeklődés a szlengben bővelkedő underground irodalom iránt).

Nagyjából az történt a szlenggel is, ami a szovjet kor forradalmi retorikájával (amely alig egy fél évszázada még igazi passziolália volt). A szlenget erőnek

erejével rátukmálják az emberekre, ezért ráunnak, a szleng pedig elveszíti „energiatöltetét”, maradványállapotba, „nekroláliába” megy át. A bioszféra azon energiahullámzásai, amelyek időről időre kiváltják a passziolália különböző formáinak aktivizálódását, még a gyakorlatilag kutatatlan jelenségek közé tartoznak. E folyamat valószínűleg összefüggésbe hozható az etnogenezis általános képével. A „fiatal” ethnosz kétségkívül „hajlamosabb” a passzioláliára, mint az „idősebb”. Az európai középkor például a legintenzívebb passzioláliák sokaságát hívta életre, olyanokét, amilyeneket a francia klasszikus, Rabelais örökített meg ismert „karneváli” regényében. Az orosz ethnosz, amely az etnogenezis elméletének megfelelően mintegy 500 évvel „fiatalabb” a nyugat-európaiaknál, a huszadik században egyebek mellett megélte a passziolália olyan (kriminális, máskéntgondolkodói, underground stb.) fellendülését, amely ontológiai intenzitását tekintve analógja lehet a nyugat-európainak. Az oroszok közismerten fokozott figyelműek a nyelv iránt, a nyelv „kicsavarására”, a nyelvi játékra való hajlama stb. — mindez megvolt a franciáknál is félezer évvel ezelőtt. Ámbár minden ilyen általánosítás csupán feltételezés lehet.

(Fordította Fenyvesi István)

Slang as passiolalia

This paper considers slang as passiolalia, that is, speech which is the manifestation of the energy of the biosphere (and anthroposphere) and whose most important element is expressiveness. Passiolalia is the result of the fluctuation of the energy level of the biosphere. Slang is activated and an interest towards it (the myth of slang) increases regularly in certain periods in the life of a people, and an interest in it swells at various points in time. Today's passiolalia in Russian greatly resembles a similar period in medieval Europe.